

Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 8

ISSN 1303-5231

DİCLE ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Hakemli Dergi

CİLT: IV
SAYI: 2

DİYARBAKIR - 2002

FAKÜLTE YAYIN KURULU

D. Ü. İlahiyat Fakültesi Adına Sahibi:
Dekan
Prof.Dr. Abdalbaki TURAN

Yayın Komisyonu:
Doç Dr. Muhammet ÇELİK (Başkan)
Editör: Doç.Dr. İbrahim COŞKUN
Üye: Doç.Dr. Abdurrahman ACAR

Bilgisayar Dizgi ve Mizanpaj: Doç.Dr.İbrahim COŞKUN

Son Okuma: Doç.Dr.Mesut ERDAL

Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 8

ISSN 1303-5231

Baskı: D.Ü. Matbaası

Baskı Tarihi: 15/12/2002 DİYARBAKIR

ABBASİLER DÖNEMİNDE TÜRKLERDEN OLUŞTURULAN ORDU (*HASSA ORDUSU*)

Yrd.Doç.Dr.Mehmet AZİMLİ*

The Particular Army;Consisted of Turkish in the Abbasids Period

Abbasids established the new army which is consist of Turkish soldiers. So the former /old army had been unsuccesfull.This new army overcomed the highest rebellion named "Babek",in that century and also raided to Anatolia.

Mutasım,the founder of this army,established the new city named "samarra" for the new army.This is the political action, because Mutasım is afraid of damages of the army to the Bağdat.

GİRİŞ

Müslüman fetihlerinin dünyaya yayılmaya başlamasından itibaren kurulan Müslüman devletlerin en önemli kurumlarından biri ordu teşkilatı olmuştur. Bu kuruma bu kadar önem vermelerinin sebebi Müslümanların ilk dönemlerden itibaren Atlas okyanusundan Çin sınırlarına varan geniş bir alanda devamlı bir mücadeleyi gerektirecek bir durumla yüz yüze olmalarından dolayıdır. Bunun içindir ki bütün Müslüman hükümdarlar ordularının bölgelerinde hakim bir güç olması, için uğraşmışlardır.Halifeler devleti koruyan orduyla yetinmeyerek kendilerini ve çevresini koruyan özel ordular kurmaya başlamışlardır. Emevilerle başlayan bu muhafız kuvvetleri özellikle Abbasilerde oldukça büyüyecek ve gerçek ordunun yerini alacaktır. Bu çalışmamızda İslam dünyasında kamu yönetiminde söz sahibi olan ilk Türklerin Abbasi dönemindeki durumunu incelemeye çalışacağız.

Abbasiler, Emeviler zamanında oluşan kurumların bir çoğunu korumuşlar bu manada Emevilerle birlikte başlayan halife muhafız ordusu, aynen Abbasilerde de devam etmişti.¹Emeviler de gücünün zirvesinde olan

---

* Dicle Ün. İlahiyat Fak.İslam Tarihi Öğr.Üy.

Arap birlikleri, Abbasilerle birlikte önemini kaybetmeye başlamıştı. Abbasilerde ilk yıllardakinin aksine, sonraki yıllarda orduda Arap birlikleri iyice zayıfladı. Rejime bağlı Araplar dan olan bir sınıf asker devam ettirilse de çok geçmeden bunlar da önemini kaybettiler ve orduya hususi eğitime tabi tutulan Türkler alınmaya başlandı.² Ve ordu Asya'dan getirilen ve ordunun çoğunluğunu teşkil eden Türkler den oluşturuldu. Bunlar ordunun çekirdeği olan halifeye bağlı hassa birliklerini oluşturuyordu. Aynı zamanda idarenin en önemli dayanağı idiler. Merkezde Halife birliklerine önem veren Abbasilerin Bağdat'ta belli dönemlerde 125.000 'e yakın asker bulunduruyorlardı.³

İslam Tarihinde Yönetimde Bulunan İlk Türkler

Emeviler döneminde Arap ırkçılığı ile karşı karşıya kalan Türkler, Abbasi devletinin kurucusu Ebu Müslim el-Horasaninin ihtilal ordusuna önemli ölçüde katılmışlardı. Abbasi devriminin komutanlarından Muhammet b. Sul, Tarhun b. ez-Zaî ve Tarhun b. Cemal Türk'tü.⁴ Talas savaşında Çinlilere karşı Türklerin yanında yer alan Abbasiler daha önce ordularında çoğunlukla İranlılara yer verirken, bu savaşla birlikte Türklerle yöneldiler ve onlarla aralarında oluşan yumuşama zeminini iyi değerlendirdiler ve ordularını artık yavaş yavaş Türk illerinden oluşturmaya başladılar.⁵

Ebu Cafer Mansur, Ebu Müslim'le arasındaki meseleden dolayı Ebu Müslim'i çok seven İranlılara güvenemeyince, Türkler onun döneminde orduya alınmaya başladı. Devlet işinde Türklerle vazife veren ilk halife Ebu Cafer kabul edilir.⁶ Ebu Cafer'in Ordusunun önemli adamlarından biri Hammad et-Türki idi. Artık bundan sonra Halifelerin Türklerle görev vermesi adet oldu.⁷ Daha sonraki yıllarda Mehdi döneminde Mübarek et-Türki'yi, Harun döneminde sınır boylarında Ebu Süleyman Ferecü'l-Hadim et-Türki'yi görüyoruz. Bu dönemlerde değişik adlarda şeref kıtaları da Türklerden oluşuyordu.⁸ Bu yıllarda Türkler Arap merkezlerine adeta akmaya

¹ Mustafa Zeki, Terzi, *Abbasi Muhafız Ordusunun Kuruluşu ve Elemanları*, Samsun, 1986, 115.

² Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, Çev : Hakkı Dursun Yıldız, İst. 1979, 102.

³ Hasen İ. Hasen, Ali İ. Hasen, *en-Nuzumu'l -İslamiyye*, Mısır, 1970, 204.

⁴ Taberi, *Tarihu't-Taberi*, Beyrut, 1997, IV, 306.

⁵ Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet* İst., 1971, 11.

⁶ Cahız, *Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri*, Giriş Böl, Çev; Ramazan Şeşen, Ank, 1988, 29.

⁷ Yıldız, Hakkı Dursun, *İslamiyet ve Türkler*, İst., 2000, 82.

⁸ Geniş bilgi için bkz. Zekeriya Kitapçı, *Saadet Asrında Türkler: ilk Türk Sahabe Tabii ve Tebea Tabiiiler*, Konya, 1993, 184.

başlamış, sayıları çoğalmış, ve özellikle Suğur ve Avasım bölgeleri denilen Bizans sınırlarına yerleştirilmiştir. Devlet ricali yanında itibar ve mevkileri gittikçe artmıştır.

Türklerle Duyulan İhtiyaç

Her ne kadar Abbasi devrimindeki İrani(Fars) askerlerin etkisi büyük olsa da, ilk Abbasi halifelerinin ordudaki temel siyaseti, Arap unsurunu dışlamadan Arap-Fars dengesini bozmamak yönündeydi. Özellikle bu dengeyi Ebu Cafer Mansur güzel bir şekilde uygulamıştı. Fakat Abbasiiler Araplara güvenmediklerinden dolayı Arapların etkisi Memun döneminde artık zayıflayacaktı.⁹ Böylece Abbasi devriminden sonra 100 sene içinde yavaş yavaş Arap unsuru orduda bilinçli olarak azaltıldı.¹⁰

Abbasiiler, devletin kuruluşunu sağlayıp devleti hegemonyası altına almaya çalışan Farslılara karşı, Abbasi devriminde de önemli rol oynayan¹¹ Türklerden destek aradılar. Memun'un Türklerden oluşan ordu kurmasının en büyük sebeplerinden biri devletteki Fars(İran) etkisini kırmaktı.¹² Gerek Memun gerek Mutasım Abbasi devletini kuran İrani'lara güvenmiyorlardı. Fars unsuruna dayanan Tahir b. Hüseyin devletten ayrılmış ayrı bir devlet kurmuştu. Yine Harun Reşit döneminde meydana gelen Bermekiler¹³ olayın da İrani'lara karşı bütün güvenlerini yitirmişlerdi. Ayrıca ordudaki İrani'lara da lüks ve zenginliğe alışmış olup savaşlarda isteksizdiler. Devletin güvenliğinin tevdi edileceği daha sadık bir ordu, yeni bir kuvvet gerekiydi.

Abbasiiler halifeye kayıtsız şartsız teslim olan bir birlik istiyorlardı. Bu birlik kölelerden olmalıydı. Bu köleler genç yaşta elde edilmeli, yetenek ve bilgisine göre seçilmeliydi. Ayrıca İslamiyet'in iç kavgalarından hiçbirisi ile ilişkisi olmamalıydı. Türkler ne eve, ne kabileye, ne aileye sahip idiler. Bu sebeple merkezi hükümete daha çok bağlı kalabilirlerdi. Gerçekten askeri kabiliyetleri çoktu. Atların üzerinde süratle ok kullanıyorlardı. Merttiler ve cesaretleri vardı. Dine yeni giriyorlardı. Coşkuları vardı, israf ve lüksleri yoktu. Riya bilmemeleri, ahlaklarının bozulmaması, entrikalarının olmaması, onların tercih edilmelerini sağladı.¹⁴ Ayrıca bu ordunun kurulmasına sebep olan Memun ve Mutasım Türkleri seviyorlardı.¹⁵

⁹ El-Bâşâ, Hasan, *Dirasetü'n fi Tarihi'd-Devleti'l-Abbasi*, 1990, 50.

¹⁰ Terzi, 121.

¹¹ Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ank,1991, 1.

¹² Yıldız, *İslamiyet ve Türkler* 94.

¹³ Bkz. Mesudi, *Muruc'z-Zeheb*, Beyrut, 1988, III, 380 vd.

¹⁴ Cahız, 29.; Kitapçı, 192.

¹⁵ Mesudi, IV, 53.

Abbasiler, İslam medeniyetini benimseyen Arap ve İranlıların zararına, Türkleri orduda çoğalttılar ve Arap ve Farslılara karşı politika aracı olarak kullandılar.¹⁶Böylece Abbasiler de IX.y.y. ikinci çeyreğin de büyük bir değişim yaşandı. Abbasi ordusundaki bu değişimle Türkler orduda hakimiyet kurdular.Bunun sonucunda devlete de hakim oldular.¹⁷ Bu rejimin daha da askeri bir karakter taşımaya başlamasına sebep oldu.¹⁸Sonuçta zorla ve cizye yoluyla getirilmeye başlanan Türk askerleri orduda belli bir yekun oluşturmaya başladılar.

Kurumsal bir şekilde Türkleri orduya almaya başlayan halife Memun'un annesinin Meracil adlı bir Türk cariye olduğu belirtilmektedir.¹⁹ Harun Reşid'in ölümüyle başa geçen Emin'in kardeşi Memun tarafından tahttan indirilmesi ve öldürülmesinden sonra Memun hilafete Merv'de devam etti. O Merv'de iken gelişen olaylar Memun'un İranlılara ve Araplara olan güvenini sarstı. Memun sadece İran unsuruna dayanmanın yanlışlığını anlamıştı. Zaten babası Harun dönemindeki Bermekiler²⁰ olayında İranlılara olan güveni azalmıştı. Arapların Emin'i desteklemesiyle de Araplara güveni kalmamıştı. O kardeşi Emin ile hilafet mücadelesinde -hazinenin ve ordunun Emin'in tarafında kalmasından çekinerek- dayıları olan Türk hakanlarına sığınmak ister. Fakat vezir Fazl b. Sehl, buna engel olarak dayılarına sığınmamasını, fakat onlardan yardım alarak Emin'e saldırmasını tavsiye eder. Bunun üzerine Memun doğu sınırları komşusu olan Hakanla ilişki kurmuştur.²¹

Onun yeni bir kuvvet ve kadroya ihtiyacı vardı. Ordu'daki Arap ve Fars unsuruna karşı Türkler denge unsuru olabilirdi. Horasandayken yakından tanıdığı ve kabiliyetlerini gördüğü Türkleri orduya alıp kendine iyi bir dayanak yapmayı düşündü. Bundan dolayı hilafet ordusuna bu yeni unsuru kattı.²² Özellikle son yıllarında Türkleri orduya almayı bir devlet politikası haline getirdi. Böylece Memun döneminde azda olsa Türklerden bir kuvvet oluşmuş oldu.²³Bunların içinde Afşin²⁴, Aşnas, Boğa el-Kebîr, Urtuç gibiler birer komutandı. ²⁵Memun Türklere karşı çok yumuşak davranıyordu. Türklerden vergisini vermeyen Kavus'ü yakalatınca ona ikram da bulundu. Onu Türk illerine görevli olarak gönderdi. Uşrussanahı

¹⁶ Robert Mantran, *İslam'ın Yayılış Tarihi* Çev : İsmet Kayaoğlu, Ank., 1981, 127.

¹⁷ Ali Habib, *el-Abbasiyyun fi 't-Tarih*, Kahire, 1980, 162.

¹⁸ Mantran, 180.

¹⁹ Suyutî, *Tarihu'l-Hulefa*, Mısır, 1952, 306.

²⁰ Makdîsî, *Kitabu'l-Bed ve 't-Tarih*, Beyrut,, 1899, VI, 104.

²¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, Beyrut 1979, IV, 229-230.

²² Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, 94.

²³ Yıldız, *Abbasiler*, D.İ.A, I, 35.

²⁴ Bartold, W., *Afşin*, İ.A, I, 147; Yıldız, Hakkı Dursun, *Afşin*, D.İ.A, I, 442.

²⁵ İbnü'l Esir, IV, 480.

²⁶olan bu şahsın oğulları Afşin, Fadl ve Reşit büyük komutanlar arasına girdiler.²⁷

Memun dönemindeki Türkleri toplama ve ordu oluşturma işini kardeşi Mutasım yapıyordu. Mutasım, Memun zamanında Semerkand'a Nuh b. Esedin yanına Cafer el- Huşşeki'yi gönderdi. Bu şahıs oradan her sene bir miktar Türk'ü Bağdat'a getirdi. Böylece Memun döneminde orduda belli bir yekün Türk oluşmuştu. Bu Türkler içinde daha sonra Mısırdaki Toloniler devletini kuracak olan Ahmet b. Tolun'un babası Tolun da vardı.²⁸ Memun'un bu birlikleri Fergana, Uğrussana, Şas, ve Soğd²⁹ gibi bölgelerden getirildi. İlk düzenli şekilde Türklerden oluşan ordu bu şekilde kurulmuş oldu. Mutasım Avasıım bölgesinde vali iken bile Bizans'la savaşmak için, keşfettiği Türklerden iyi bir ata binen ve ok atan bir birlik oluşturmuştu.³⁰

Memun Horasan'da başladığı Türkleri orduya alım işini geliştirmeyi düşünüyor, devlete karşı yapılan isyanlarda bunlardan çok faydalanmak istiyordu. Artık Bizans saldırılarına da karşı kardeşi Mutasım'ın emrindeki Afşin, Aşnas, Boğa el-Kebir gibi Türk komutanlar gönderiliyordu.³¹ Bu Türk komutanlardan Aşnas H.215 (M.830) da Anadolu'ya başarılı akınlarda bulunmuştu.³² Aynı komutanla birlikte yine bir Türk olan Sercun, Harici ayaklanmasını bastırmıştı.³³ Diğer bir komutan Afşin ise Mısır'daki isyanı bastırmıştı.³⁴ Artık Türkler orduda önemli ve takdir edilen bir güç olmuşlardı.

Memun, Pozantı'da vefat edeceği sırada, gönlünde oğlu Abbas olsa da, orduda ve yönetimde o anda etkili olan Türklerin ısrarlı istemeleri sonucu Mutasım halife ilan edilmiştir.³⁵ Memun ordudaki önemli bir güç odağı olan Türk birlikleri üzerinde Mutasım'ın hakimiyetini düşünüp vasiyetinde³⁶ tercihini Mutasım'dan yana kullanmış olsa gerektir.

²⁶ İbn Tağrıberdi, *en-Nucumu 'z-Zahire*, Beyrut, 1992, II, 301.

²⁷ İbnü'l Esir, VI, 477.

²⁸ Yakut el-Himevi, *Mucemu 'l-Buldan*, Beyrut, Trz III, 174.

²⁹ Barthold, W, *Sogd, İ.A.*, X, 736.

³⁰ Zettersten, *Mutasım, İ.A.*, VIII, 749.

³¹ Bkz. İbnü'l Esir, VI, 477.

³² Taberi, V, 181.

³³ Taberi, V, 140.

³⁴ Taberi, V, 182; İbn Tağrıberdi, II, 296.

³⁵ Dineveri, *Ahbaru 't-Tival*, Beyrut, Trz, 367.

³⁶ Taberi, V, 195.

Türklerden Oluşan Özel Ordu

Memun'dan sonra Mutasım Harun Raşid'in Maride adlı Soğd'lu bir Türk cariyesinden olma oğludur.³⁷ Memun'un halifeligi sırasında Mısır'da vali iken³⁸Türkleri orduya toplayan ve onlar üzerinde etkisi olan birisidir. Mutasım Halifelige geçer geçmez o dönemin en önemli sosyal değişimini gerçekleştirmiştir. Bu değişim ordunun Türkleştirilmesiydi. Mutasım halife olmadan önce Türklerden mühim derecede ordu kurmuş,³⁹ ve Memun'un döneminde bizzat başladığı bu işi hızlandırarak devam etmiştir. Mutasım'ın Memun döneminde bile bu işi kendisinin yürütmesine ve kısa sürede bu büyük değişimi gerçekleştirmesine neden olan bazı sebepler bulunmaktadır:

Mutasım artık askerlik özellikleri pek kalmamış, savaşa isteksiz hale gelen ve israfa dalmış bulunan Arap ve Farslardan oluşan ordu yerine – toprakları olabildiğince geniş- bir imparatorluğun ancak iyi bir ordu ile yönetilebileceğini düşünmekteydi.⁴⁰ Atlas okyanusundan Hint okyanusuna kadar geniş sınırları olan imparatorluğa, arka arkaya çıkan ayaklanmaları bastırarak, çevik ve hazır bir ordu gerekiyordu. Savaşa istekli, muharebede mahir hazır bir ordu lazımdı. Türkler bu iş için biçilmiş kaftandı.⁴¹ Nitekim Mutasım'ın haklılığı sonraki yıllardaki gerek Zuttlar'ın isyanında, gerek Babek isyanının bastırılmasında, gerek Amorium'da ki savaşta Türklerin çok büyük işler görmeleri ile ortaya çıkmıştır. Cahız'ın övdüğü bu disiplinli, tok gözlü, sabır ve sebat sahibi çok yetenekli Türkler, Rus steplerinden tacirler vasıtasıyla getirildiler ve o günden sonra bütün doğunun vazgeçilmez unsuru oldular.

Daha önceleri gerçekleşen Farısların desteklediği Ebu Müslim olayı ve Bermekiler hadisesi, Arapların desteklediği Emin'in Memun'la savaşı ve Abbas b. Memun'un Arap askerler tarafından halifelige geçirilme teşebbüsü⁴² gibi olaylar, Mutasım'ın iyiden iyiye bu iki unsura karşı güvenini sarsmıştı. Memun'un ölümünde ise Türkler ise Mutasım'ı tercih etmişlerdi.⁴³ Mutasım için yeni bir unsur gerekiyordu. Türkler bu iş için biçilmiş kaftandı.⁴⁴ Mutasım orduda bulunan ve gittikçe siyasileşen ve aralarında siyasi rekabetin olduğu Arab ve Fars unsuruna karşı bunlara karşı bunları dengeleyen üçüncü bir denge unsuru bir ordu kurmayı

³⁷ Taberi, V,273;İbn Verdan, *Tarihu'l-Abbasiyyun*,Beyrut,1993,487.

³⁸ Taberi, V,179;İbn Tağriberdi,II,251.

³⁹ Lewis, 179.

⁴⁰ Ali İ. Hasan, *Tarihül'l-İslami'l-Âmm* Mısır, Trz, 415.

⁴¹ Cahuz,61 vd.

⁴² Taberi, V,247.

⁴³ Dineveri,367.

⁴⁴ Ahmed Emin,*Zuhrul-İslam*, Kahire,1962,I,3.

düşünmüştü.⁴⁵ Bu ordu için düşünülen Türkler ise komutanlarına çok bağlıydılar.⁴⁶ Mutasım bu olayın bir ordu için çok önemli olduğunu düşünüyordu. Çünkü bunlar hürleştirilse de komutan ve efendilerine itaat ediyorlardı. Mutasım, Emevilerin başına gelen ihtilalin aynısını Abbasilerin de başına gelmesinden korkarak bu yeni kuvvete hem sahip çıkmış hem de imparatorluğu bunlar ile korumaya çalışmıştı.⁴⁷

Bu gibi sebeplerden dolayı Mutasım çok güvendiği bu insanları Semerkant, Fergana gibi şehirlere⁴⁸ adamlar gönderip satın alarak, valilerinden alacağı vergi karşılığında ve kendisine köle ve esir hediye edilerek bu ordu oluşturuluyordu.⁴⁹ Bu getirilen askerlerin köle olup olmadığı konusunda bazı farklı görüşler bulunmaktadır. Bir kısım yazarlar, bunların köle olamayacağını, zira tarihte kurulan ücretli orduların kölelerden kurulmadığı ve Samarra şehrindeki Türk sanatının tesiri, ve yine bu orduya gösterilen aşırı itina gibi sebeplerle bunların hür şekilde gelen kimseler olduğu belirtmişlerdir.⁵⁰

Belki bir kısmı hediye olarak veya askerlik için getirilse de⁵¹ bunların para karşılığı getirildiği sabittir. Makdisi bu askerlerin 100 veya 200 bin dinar karşılığında getirildiğini belirtirken,⁵² Mesudî de onların efendilerinden satın alındığını açık bir şekilde belirtir.⁵³ Yine halifelerin bunlara kölelerim şeklinde hitap ettiği biliniyor.⁵⁴ Fakat bunlar diğer köleler gibi değerlendirilmemiş özel bir statüde farklı yerlerde oturtulmuş farklı giyimlerle giydirilmiştir. Köle olarak getirilen bu Türkler çok farklı muamele görüyorlardı. Kölelerin yaptığı işleri Slavlar, Zuttlar, Sudanlılar yaparken bunlar hür insan statüsünün de üstündeydiler. İpekli kumaşlar içerisinde kendilerine özel şehirler bile tahsis ediliyordu.⁵⁵ Getirildikten sonra çok ikram edilmiştir. Çünkü devletin koruması bunlara tevdi edilmişti.

Getirilen Türklerin sayısı konusunda ise, değişik görüşler bulunmaktadır. Mutasım'ın çıktığı Bizans seferlerine değişik sayıda Türk askerleriyle çıktığı belirtilir. İlk kurulduğu yıllarda 4 bin kadar⁵⁶ olan bu

⁴⁵ Ahmet Emin, I, 4; Kitapçı, 202.

⁴⁶ İbn Havkal, *Suretu'l-Arz*, Beyrut, 1938, 468.

⁴⁷ Kitapçı, 202.

⁴⁸ İbn Verdân, 488.

⁴⁹ Terzi, 129.

⁵⁰ Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, 109.

⁵¹ İbn Havkal, 468.

⁵² Makdisi, *Kitabü'l-Bed ve't-Tarih*, Beyrut, 1899, VI, 112.

⁵³ Mesudî, IV, 53.

⁵⁴ Taberi, V, 213.

⁵⁵ Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, 112.

⁵⁶ Mesudî, IV, 57; İbn Tağriberdi, II, 255.

ordunun daha sonraları 18 binlere⁵⁷ hatta, yetmiş binlere ulaştığı aktarılmaktadır.⁵⁸ Ordunun 4/5'ini Türkler oluşturuyordu.⁵⁹ Türklerin sayısı konusunda o günler için verilen en fazla rakam budur. Fakat her halde bu rakam bunların aileleri ve çocuklarıyla birlikte düşünülmüştür. Toplam olarak 25 bin civarında olduğunu tahmin etmek mümkündür.⁶⁰

Mutasım bu özel birliğe çok önem veriyordu. Onlar gibi giyiniyordu.⁶¹ Kendisi de bu yeni askerler gibi güçlü⁶² kuvvetli bir halife idi.⁶³ Onlar için özel eğitimci hocalar tuttu. Bu getirilen Türklere ilim, ibadet, Kur'an, öğretildi.⁶⁴ Halifeden çok kendi komutanlarına bağlı bu askerlerin her bölüğünün başına bir komutan tayin edildi. Mutasım getirilen bu askerlere çeşit çeşit ipekten yapılmış özel elbiseler giydirmiş, Altın kolyeler taktırmış, Süslü işlemeli kemer ve kaftanlar vermiştir.⁶⁵ Mutasım bu sırmalı elbiseler ile onları özel bir sınıf haline getirmiştir. Orduda onları yükselterek büyük komutanlıklara geçirmiştir.⁶⁶ Yönetimde söz sahibi yapmıştır. Mutasım bütün yetkileri bu Türk komutanlarına vererek iyi olacağını zannetmiştir. Fakat daha kendi zamanında onlara hakim olamamıştır.⁶⁷

Bu arada Mutasım Arapları askerlik divanından siliyor ve askere almıyordu. Bu şekilde Türklerin kendilerine tercih edildiğini anlayan Araplar ziraate yöneldiler ve askerliği terk ettiler.⁶⁸ Koskoca imparatorluk kuran Arapların bir anda deforme edilmeleri, Türklerin bürokrasiye yerleşmeleri çok önemli bir sosyal değişim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu olay kurulan devletin korunamama endişesiyle başka bir millete devredilmesidir.

Türkler için kurulan özel şehir

Türkler için kurulan bu özel ordugah şehrin ismi hakkında değişik görüşler bulunmaktadır. En meşhuru çok güzel olduğu için (*Sürre men rea*) "görenleri sevindiren" anlamındaki deyimim bozulmuş şekli olabileceği

⁵⁷ İbn Tağriberdi, II, 285.

⁵⁸ Yakut, III/174.

⁵⁹ H. İ. Hasen, *İslam Tarihi*, VI/12.

⁶⁰ Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, 108.

⁶¹ İbn Verdan, 488.

⁶² İbn Kesir, X, 296.

⁶³ İbn. Abdirrabbih, *İkdü'l-Ferit*, Beyrut, 1989, V, 100.

⁶⁴ Ali İ. Hasen, 415.

⁶⁵ İbn Verdan, 488.

⁶⁶ Mesudi IV, 53; Muhammed Hudari Bek, *Muhadarati'l-Tarihi'l-Ümeme'l-İslamiyye*, Beyrut, 1986, 237.

⁶⁷ Carl Broceman, *İslam Ulusları ve Devlet Tarihi*, Çev : Neşet Çağatay, Ank, 1992, 106.

⁶⁸ Hasen. İ. Hasen, Ali İ. Hasen, *en-Nuzumu'l-İslamiyye*, Mısır, 1970, 200.

ihtimaline dayanan görüştür.⁶⁹ Ayrıca Hz. Nuh'un oğlu Samira'dan dolayı da bu ismi aldığı da belirtilmiştir.⁷⁰

Mutasım, yeni orduya söz geçirememeye başlamıştı. Bunlar halifeyi değil, reislerini dinliyorlardı. Bunları ilk defa savaş divanına almıştı.⁷¹ Artık bunlar harp erkani da olmuşlardır. Mutasım yakın görevlilerini de Türklerden oluşturmuştu. Mesela devlet sekreteri (Hacibi) Vasıf bir Türk komutandır. Bu özel muamele halkta hoşnutsuzluk yaratmıştır. Üstelik Arap unsurun tasfiye edilmesi Türklere karşı halkın soğumasına sebebiyet vermiştir. Bütün bunlara bir de yerli nüfusa karşı Türkleri'n uygun olmayan hareketleri eklenince iş büyüyecek,⁷² Mutasım yeni problemleri önlemek için yeni bir askeri şehir kurmaya karar verecektir.

Ordu merkezi Bağdat'ta olduğu için Türklerle sivil halk arasında problemler yaşıyordu. Daru's-Selam diye kurulan Sulh Şehri Bağdat, karışıklık ve kaynama şehri haline gelmişti.⁷³ Askerin başkentte halkla birlikte yerleşimde olması sıkıntı doğuruyordu. Orta Asya'dan getirilen ve Mutasım'ın güzel elbiseler giydirip mücevherler taktığı⁷⁴ bu askerler Bağdat sokaklarında atlarıyla gezinip çocuklara ihtiyarlara çarpıyorlardı. Bağdat, askeri talim sahasına dönmüştü. Halk geceleri bunları yakalayıp öldürüyorlardı.⁷⁵

Bir diğer sebep de Mutasım bu yeni askeri kuvveti yabancı unsurlarla karıştırmak istemiyordu. Bunların halka karışmasını önlemek için Orta Asya'dan Türk kızlar getirip bunlarla evlendiriyordu.⁷⁶ Bunlar için ayrı bir şehir kurarak bunları Bağdat'tan uzaklaştırmayı düşünüyordu.⁷⁷ Bağdat o dönemde Beytü'l-Hikme tercüme faaliyetleriyle felsefeye gömülmüştü. Yine 1001 gece masalları ve eğlenceleri son derece yaygınlaşmıştı. Mutasım, yeni gelen ve askerlikten başka bir şeyden anlamayan bu insanları eğlence ve felsefi ortamdan uzaklaştırmak istemişti.⁷⁸

Benzeri sebeplerle Mutasım H. 220/M.835 tarihinde Ahmet b. Halit'e Türkler için özel bir şehir kurması için görevlendirdi. O da bu askeri birlik

⁶⁹ Viollet.H, Samerra, J.A. İst, 1966, X, 147.

⁷⁰ Yakut, III, 215, Suyuti, 335.

⁷¹ İbn Verdan, 488.

⁷² Marchall, G.S Hodgson, *İslam'ın Serüveni Çev* : Heyet İst. 1993, I, 461.

⁷³ Philip K Hitti, *İslam Tarihi Çev* : Salih Tuğ. İstanbul, 1989, II, 733.

⁷⁴ Mesudi, IV, 58.

⁷⁵ Mesudi, IV, 53.

⁷⁶ Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, 112.

⁷⁷ M.Şemsettin Günaltay, *Abbas Oğulları İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükselişinde Türklerin Rolü*, *Bulleten*, Ank, 1942, sayı.23-24, 194

⁷⁸ Kitapçı, 210.

için uygun bir yer araştırdı.⁷⁹Mutasım'a Türkler için daha önceleri Harun Reşid'in dinlenmek için gittiği Katul denilen bir mevki tavsiye edildi. Mutasım Bağdat'a Vasık'ı bırakarak buraya gitti.⁸⁰ Burayı, beğendi, burada bulunan Hristiyanlar dan burayı satın alarak inşaatı başlattı.⁸¹Değişik yerlerden ustalar getirtti.Sınırları çizdi, evler çarşılar ordugahlar yaptırmaya başladı. Bu işin üzerinde sıkı durdu.⁸²Bu şehri H.220/M.835 de inşa etti.⁸³Burası Bağdat'a fazla uzak değildi. Aynı zamanda Bağdat'a nehir yoluyla ulaşılabilirdi. Herhangi bir isyan durumunda buradan rahatça Bağdat'a ulaşabilirdi.

Yapımında ve mimarisinde Türklerin etkili olduğu görülen⁸⁴Samarra, askeri bir kışla gibi yapılıyor⁸⁵ ve Dicle doğu kıyısında⁸⁶ 15 km. ⁸⁷ (7 fersah)⁸⁸boyunca uzanıyordu.Daha önce Türkleri getirmeye yönelik çabaları olan Mutasım'ın artık Türkleri korumaya yönelik çabaları vardı ve her sülaleyi kendi kabilesi arasına oturttu. Devletin resmi kurumları buraya taşındı.⁸⁹Esnafa uygun yerler yapıldı.⁹⁰Mutasım şehir yapınca bütün Türkler'i hatta Bağdat'ta Meskun Türkleri bile getirip buraya yerleştirdi. Mutasım bir kısım arazileri, Türklere ve komutanlarına ücret yerine iktalar olarak dağıttı.⁹¹ Mutasımın başladığı bu şehrin yapımını Mütevekkil bitirmiştir.⁹²

Artık İslam Tarihinde Samarra devri başlamış oldu. Bu noktadan sonra İslam Tarihi artık Türk boyasıyla boyanacaktır.⁹³ Ve Türklerin İslam tarihindeki etkileri devam edecektir. Buradaki Türkler imtiyazlıydılar. Elbiseleri farklı, ücretleri farklıydı.⁹⁴Roma'da Protorlardan, Osmanlıda Yeniçerilerden farklı olmayan ve halifeliğin idaresindeki mühim rol oynamış hakim unsur olarak Türklerden meydana gelen bu birlik, devlete hakim olacaktır ve devleti belli bir dönem yöneteceklerdir.

⁷⁹ Taberi, V,213.

⁸⁰ Taberi, V,213.

⁸¹ İbn Tağrıberdi, II,286;İbn.Asem,*el-Futuh*, Beyrut, 1982, VIII,471.

⁸² Yakubî, *Tarihi Yakubî* Beyrut ,trz II,473.

⁸³ Diyarbekrî, *Tarihu'l-Hamis*, Beyrut, trz,336.

⁸⁴ Oktay, Aslanaba , *Samerra*, İ.A., X,147.

⁸⁵ Dineveri,367.

⁸⁶ İstahri, *Mesalikü'l-Memalik*, Beyrut, 1927,82;İbn.Havkal,244.

⁸⁷ Bartold W. *İslam Medeniyeti Tarihi* Çev : Fuat Köprülü, Ank., 1973, 35.

⁸⁸ İbn Havkal ,243.

⁸⁹ Mesudi, IV,59.

⁹⁰ Mesudi IV, 55.

⁹¹ Abdülaziz ed-Duri, *İslam İktisat Tarihine Giriş* ,Çev : Sabri Orman, İst., 1991. 120

⁹² İstahri,82.

⁹³ Ahmed Emin, II,55.

⁹⁴ Yıldız,108.

Samarra başşehir olarak durumu 56 yıl (M.836-892) sürdü. 8 halife burada yaşadı. Samarra bu yarım yüzyıllık başşehirliğinden sonra terkedildi ve harabeye döndü. Kuruluşundan yaklaşık yüzyıl sonra burayı ziyaret eden coğrafya bilgini İbn Havkal ziyaret ettiği sırada, buranın çok köhne, harap olmuş bir çok yerlerinin yıkılmış bir durumda olduğunu belirtmektedir.⁹⁵ Daha sonraki dönemlerde bu bölgelerden geçen seyyahlardan İbn Cübeyr⁹⁶ ve İbn Batuta da⁹⁷ buranın harap durumda olduğunu hayret ifadeleri ile aktarmaktadırlar.

Türklerin Yönetimdeki Etkileri Ve Gördükleri Askeri Hizmetler

Türkler savaşta-barışta halifeyi koruyordu. Özellikle ordunun başındaki Afşin, İtah, Aşnas, Vasif, Boğa el-Kebir gibi komutanlar savaş kabiliyeti gelişmiş kişiler olup bu yıllarda devleti bir çok gaileden kurtarmayı başardılar. Bir çok ayaklanmaları bastırdılar. Orduya yeni alınan Türkler kısa sürede temayüz edip askeri kabiliyetlerinden dolayı sefere çıkmaya başladılar. Türkler daha kendilerini getiren halife döneminde devleti iki büyük düşmandan kurtardılar. Bunlar Bizans tehdidi ve Azerbeycan da ortaya çıkıp yayılan Babek hareketi idi.

Ordunun, Mutasım döneminde Babek isyanıyla uğraşmasını fırsat bilen Bizans, yapmış olduğu saldırılarla Zibatra da (Doğuşehir)⁹⁸ katliamlarda bulunmuştu.⁹⁹ Mutasım bunun üzerine Bizans'a savaş açtı.¹⁰⁰ Bu seferde Bizans'ın Anadolu da ki en önemli kalesi Amorium'un fethedildi. Buranın fethinden önce Türk komutanlardan Afşin komutasındaki Türk kuvvetleri Dazmana da (Kazova-Tokat)¹⁰¹ Bizans imparatorunu malup ettiler. Daha sonra halife ve Afşin birlikte Amorium'a yöneldiler. Bu ordunun sağ kanadını, Afşin, Sol kanadını yine bir Türk komutan olan Aşnas yönetiyordu.¹⁰² Amorium'un fethi sırasında Türklerin çok önemli işler yaptığını görüyoruz. Türklerden kurulan ordu, Mutasım döneminde meydana gelen Abbas b Memun'un Arap komutan Uceyf'e birlikte halifelik iddiası ile Mutasım'a karşı ayaklanmasını bastırılmışlardı.¹⁰³

⁹⁵ İbn Havkal, 244.

⁹⁶ İbn Cübeyr, *Rihletü İbn Cübeyr*, Beyrut, Trz. 208.

⁹⁷ İbn Batuta, *Tuhfetü'n-Nazar*, Beyrut, 1996. 243.

⁹⁸ Georg Ostrogorski, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret İşıltan, Ank. 1991, 221.

⁹⁹ Taberi, V, 235.

¹⁰⁰ Ebi'l-Fida, *el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer*, Beyrut, 1997, I, 345.

¹⁰¹ Yıldız, 170.

¹⁰² Taberi, V, 240.

¹⁰³ Taberi, V, 245.

Bu dönemdeki Babek'in Azerbaycan taraflarında Sasani devletini ihya etmek için ayaklanması, devleti çok güç durumlara düşürmüştü.¹⁰⁴ Yıllarca süren bu ayaklanma, Memun döneminde bastırılmadı. Mutasım döneminde ise bu iş Afşin'e havale edilerek ona çok geniş imkanlar sağlandı.¹⁰⁵ Afşin daha önce bir çok komutanın gönderildiği, fakat hepsinin öldürülüp mağlup olduğu, el-Bezz şehrinde üstlenip binlerce kadın ve çocuğu esir edip, binlerce erkeği öldüren Babek'e karşı değişik taktikler, casuslar kullandı.Boğa gibi Türk komutanlarda ona destek olarak gönderilmişti.¹⁰⁶ Afşin değişik taktiklerle 20 yıldır süren, devletin en önemli problemi olan Babek isyanını bitirdi ve Babek'i ele geçirdi.¹⁰⁷ Afşin böylece Türk komutanlar arasında ilk sıraya yükseltildi.¹⁰⁸

Mütevekkil kendi döneminde Bizans'la yapılan gazalara Türk komutanı Boğa el-Kebir'i göndermişti. Boğa Birliğiyle Anadolu'ya başarılı akınlar yaptı. Samsat gibi yerleri fethetti.¹⁰⁹ Yine Bilgeçur komutasındaki birlik Bizans'ın önemli bir komutanını esir almıştı.¹¹⁰ Tarsus bölgesi komutanlarından Yazman¹¹¹ ise bu bölgeden Bizans üzerine bir çok akınlarda bulunmuştur.¹¹²

Muntasır döneminde Vâsif Bizans üzerine görevlendirildi.¹¹³ Daha sonraki yıllarda da diğer Türk komutanların seferlere gönderilmesine devam edildi. Bu Türklerden oluşturulan ordu Bizans üzerine seferler de çok başarılı görevler yerine getirdi. Bu bölgedeki komutanların pek siyasi entrikalara katılmadan seferlerine devam ettikleri anlaşılmaktadır.¹¹⁴

Yine o dönemde aynı bölgede isyan eden Mengücur isyanını Türkler arasında büyük saygınlığı olan Boğa el-Kebir bastırdı.¹¹⁵ Yemame ve Hicaz bölgesinde meydana gelen bedevi ayaklanmalarını da Boğa komutasındaki Türkler bastırdılar. Orduda öncü kuvvetlerin başında Tarduş et-Türki bulunuyordu. Bir yıl sonra Yemame de meydana gelen isyanı da yine Boğa bastırdı.¹¹⁶ (848/234)'de Azerbaycan taraflarında ayaklanan Muhammed b.

¹⁰⁴ Günaltay, a.g.y. VI, 197.

¹⁰⁵ Taberi, V, 211.

¹⁰⁶ İbn Tağriberdi, II, 288.

¹⁰⁷ Taberi, V, 227 vd. Mesudi, IV, 59; Ayrıca Mehmet, Azimli *Hürremiyye ve Babek*, (basılmamış çalışma).

¹⁰⁸ Taberi, V, 233.

¹⁰⁹ İbnü'l-Esir, VI, 482.

¹¹⁰ Taberi, V, 331; İbnü'l-Esir, VII, 89.

¹¹¹ İbn Tağriberdi, III, 83; Yıldız, 177.

¹¹² İbnü'l-Esir, VII, 420.

¹¹³ İbnü'l-Esir, VII, 111.

¹¹⁴ Yıldız, 174.

¹¹⁵ İbnü'l-Esir, VI, 442.

¹¹⁶ Taberi, V, 283-289; İbnü'l-Esir, VII, 19-27.

Buays üzerine gönderilen Boğa ayaklanmayı bastırdı ve liderini öldürdü.¹¹⁷ 851/237 de Ermeniye de meydana gelen güçlü ayaklanmalar da Boğa gönderilerek halledildi.¹¹⁸ 852/238 de yine Boğa Tiflis üzerine sefere çıktı.¹¹⁹ Bunların dışında Musa b. Boğa bir Şii ayaklanmasını¹²⁰ bastırdı. Bu yıllarda Türk kuvvetleri irili ufaklı gerek Şii, gerek Harici, gerek başka sebeplerle çıkarılmış bir dizi isyanı bastırdılar. Bu ayaklanmaları bastırmada da Müflih et-Türki, Satekin et-Türki, Yarcuh et-Türki, Bayık bey, Amacur et-Türki, gibi Türk komutanların komutası altındaki ordular görev almıştı. Sonraki yıllarda Saffariler tehlikesinin bertaraf edilmesinde Musa b. Boğa emrindeki Türkler büyük kayıplar vermelerine rağmen önemli işler görmüşlerdi.¹²¹ Zenc isyanını da Türk komutanlardan Taşdemir, Musa b. Otamış, Culan et-Türki, Ebu'l-Türki, Tekin el-Buhari, Ağartmış et-Türki¹²² gibi Türk komutanların emrindeki Türkler önemli başarılar elde etmişlerdi.¹²³

Türkler İle Halifeler Arasında Yönetim Mücadelesi

Türklerden oluşturulmuş ordu kendisinden beklenenleri yerine getirmiş ve devleti büyük gâilelerden kurtarmıştı. Ve yine devleti yıllardır rahatsız eden ve onu çöküntüye götüren isyanları bastırmaya muvaffak olmuştu. Fakat bu ordunun kurulduğu günden itibaren halifelerle arasında problemler hiç eksik olmadı. Bu ordu halifelerden çok kendi komutanlarını dinleyen bir orduydü ve halifelerle anlaşabildiği dönem olarak sadece Mutasım ve Vasık dönemlerini sayabiliriz. Bunda Mutasım'ın bu orduyu kurması, Vasık'ın da oldukça yumuşak başlı bir halife olmasının etkisi büyüktür. Fakat bu dönemlerde bile problemler bitmek bilmemiştir. Hemen Hemen bundan sonraki Haciblerin¹²⁴ hepsinin de Türklerden olması da meselenin daha da çıkmaza girmesine sebep olmuştur.¹²⁵

Türkler aslında o dönemde devlet için çok güzel işler yapmışlardı. Mesela 837'de Babek 'in isyanını bastırılmıştı. Daha sonra imparator Teophilos zamanında Kuzey Suriye'ye hücum eden Bizanslılar'a seferler yapılmış,¹²⁶ Galatia daki (orta Anadolu'nun kuzeyi) Amorium kuşatmayla

¹¹⁷ İbnü'l Esir VII, 47.

¹¹⁸ İbnü'l-Esir, VII, 58.

¹¹⁹ Taberi, V, 316; İbn Verdan, 581.

¹²⁰ İbnü'l-Esir, VII, 189.

¹²¹ Taberi, V, 480.

¹²² İbn Kesir, XI, 38.

¹²³ Taberi V, 524.

¹²⁴ Fuat Köprülü, *Hacib, İ.A.*, İst, 1964, V, 31.

¹²⁵ İbn. Abdurrabbih, V, 103.

¹²⁶ Ostrogorsky, 195.

alınmış, ayaklanmalar bastırılmıştı.¹²⁷ Mutasım kendi zamanında ortaya çıkan problemlerden dolayı Samarra'ya kurmuştu. Türkler Mutasım döneminde belki halifeyi fazla yıpratmasalar da Mutasım bunların baskılarını sezmeye başlamıştı.

Mutasım'la bu ordunun ilk ihtilafı ise Afşin meselesinde olmuştu. Afşin Mutasım'ın en önemli komutanıydı. Fakat onun kendisine suikast teşebbüsünde olduğu ve Müslüman olmadığı, boğulmuş hayvan eti yediği gibi hakkında ortaya atılan iddialar sebebiyle, Mutasım onu azletmiş, tutuklatmış ve nihayet hapiste öldürmüştür. Daha sonrada Afşin'i Samarra'da çıplak olarak astırılmıştır.¹²⁸ Böylece Türklere karşı tavrını koymuştur. Bu olay anlaşılan o günlerde itaatsizlik alametleri gösteren komutanlara karşı bir gözdağıdır. Fakat Afşin'in yerine geçen Aşnas'a Hacca giderken gösterilen tazimler pek bir şeyin değişmediğini göstermektedir.¹²⁹

Mutasım ordunun ve komutanların hareketlerinden dolayı böyle bir ordu kurmakla yanlış yaptığını, hakimiyeti ele alan Türklerin devlet açısından sıkıntı oluşturacağını düşünerek pişmanlığını dile getirmiştir.¹³⁰ Çünkü yönetimde söz sahibi olmak isteyen Türklerle Bürokrasiyi bırakmayan halifeler arasında problemler başlayacaktır.

Vasık döneminde Ordu ile halife arasında fazla bir problem görülme de bu Vasık'ın yumuşaklığından kaynaklanıyordu. Onun döneminde ordu isteklerini artırdı. Nihayet Vasık ordu yetkililerine Tac ve Hilat giydirdi.¹³¹

Vasık'tan sonra Türklerin istek ve uygun görmeleriyle Mütevekkil'de halife oldu. Bu seçimde Mütevekkil'in annesinin Şucağ adlı Türk bir cariye¹³² olmasının etkisi olsa gerektir. Böylece Mutasım'dan sonra ikinci kez Türklerin istekleriyle bir halife seçiliyordu. Türklerin kendisini seçmesine rağmen Mütevekkil Türklerden memnun değildi ve onlardan kurtulmanın yollarını arıyordu.¹³³ Mütevekkil Türklerin sayılarını azaltmaya, yeni alternatif ordular kurmaya çalıştı. Araplardan oluşan 12 bin kişilik yeni bir ordu kurdu. Türklerin ordudaki sayısı konusunda tahditler koydu.¹³⁴ Aşnas'ın ölümünden sonra yerine geçen İnak et-Türki 'yi bir hile ile öldürttü.¹³⁵ Ayrıca Türk baskısından kurtulmak için hilafet merkezini ve devlet

¹²⁷ Brockelmann 107.

¹²⁸ Yakubi, II, 478; İbn A'sem, VIII, 472; Yafî'i, *Mira'tü'l-Cenan*, Beyrut, 1997, 68.

¹²⁹ Taberi, V, 268.

¹³⁰ İbn. Kesir, X, 296.

¹³¹ İbnü'l-Esir, VII, 9; Ali. İ. Hasan, 108.

¹³² Diyarbekri, 338.

¹³³ Brocelman, 108.

¹³⁴ Ali Habib, , 158.

¹³⁵ İbnü'l-Esir, VII, 46; İbn Verdan, 581.

kurumlarını Şam'a taşıttı.¹³⁶ Türkleri bu şekilde eritmeyi düşünüyordu. Şam'a geçmesinin sebebi Arap Milliyetçiliğinin merkezi olmasından dolayı idi.¹³⁷ Bu girişimler Türkleri endişeye düşürdü. Bunun üzerine Türkler kendi içlerinde Mütevekkili koruyan Boğa ile Mütevekkilin arasını açtılar.¹³⁸ Mütevekkil bu sırada Boğa'yı Bizans sınırına göndermişti ve Türkler oğlu Muntasırla anlaşarak¹³⁹ Mütevekkili sarhoşken öldürdüler.¹⁴⁰

Abbasiler'de halifenin Türkler tarafından öldürülmesi Mütevekkille başladı. Ordunun devlet üzerindeki Mutlak otoritesi Mütevekkilin öldürülmesiyle iyice anlaşılmış oldu. Suçluların cezalandırılmamasından dolayı artık halifeler Türklerin elinde bir yüzük gibi görülüyordu. İstediklerini tahta geçirip istediklerini indirebiliyorlardı. Artık halifeler sıraya göre değil, uysal oluşuna göre başa geçiriliyordu.¹⁴¹

Türkler başa geçen Muntasır'a baskı yapıp babaları Mütevekkilin intikamını alırlar korkusu ile Mutez ve Mueyyed'i veliahtlıktan azlettirdiler. Muntasır bunu bizzat kardeşlerinin yüzüne karşı Türklerin çok baskı yaptığını belirtip mecbur olduğunu söylemek zorunda kalmıştır.¹⁴² Muntasır da Türkleri bertaraf etmeyi düşünüyor bunu açıkca hissettiriyordu.¹⁴³ Vasıf'tan kurtulmak için onu Bizans'a feth'e gönderip 4 yıl orada kalmasını emretmişti.¹⁴⁴ Bu gibi sebepler üzerine Türkler Muntasır'ı zehirlediler.¹⁴⁵

Türkler kendilerine karşı gelmeyecek bir halife istiyorlardı. Bunun için Mutasım'ın neslinden olan fakat öldürdükleri Mütevekkil'in neslinden olmayan birisi olan Mustain'e biat edilmesini sağladılar. Türklerin bu baskıları halkı tedirgin etmiş, ayaklanmalar baş göstermeye başlamıştı.¹⁴⁶ Bu arada Türklerin ilk defa kendi aralarında iktidar kavgalarına başladıklarını görüyoruz. Bu kavgalardan dolayı Vasıf ve Boğa kendilerini öldürmeyi düşünen Bağır et-Türki'yi öldürdüler.¹⁴⁷ Diğer komutanlardan korkan Mustain, Vasıf, Boğa Bağdat'a kaçtılar.¹⁴⁸

¹³⁶ İbnü'l-Esir, VII, 85.

¹³⁷ Ahmet Emin, I, 10; Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, 140.

¹³⁸ Mesudi, IV, 118.

¹³⁹ Makdisi, VI, 123.

¹⁴⁰ İbnü'l-Esir, VII, 95; Suyutî, 354; İbn Verdân, 598; Ebi'l-Fida, I, 355.

¹⁴¹ Cahen, 167.

¹⁴² İbnü'l-Esir, VII, 112.

¹⁴³ Mesudi, IV, 137.

¹⁴⁴ İbnü'l-Esir, VII, 111.

¹⁴⁵ Mesudi, IV, 137. Suyutî, 358, 360.

¹⁴⁶ İbn Kesir, XI, 3.

¹⁴⁷ İbn Kesir, XI, 6.

¹⁴⁸ Taberi, V, 367.

Böylece Bağdat tekrar devletin merkezi olmuştu. Bu gelişmeden korkan ve Başkentini değişmesinden çekinen Türkler halifeyi Samarra'ya çağırdılar. Halife gelmeyince hakimiyetlerinin ellerinden çıkacağını düşünen Türkler hapisteki Mutez'i çıkarıp halifelğe geçirdiler. Artık iki halife vardı ve bunların mücadelelerinde iki tarafta da Türkler bulunuyordu. Aslında bu bir nevi Türklerin kendi iç hesaplaşmaları için yapılan bir mücadele idi. Sonuçta Türkler Bağdat'ı kuşattılar. Mustain'i ele geçirilip öldürdüler.¹⁴⁹ Mustain hakkında şairler onun Türk komutanlar Vasıf ve Boğa'nın emirlerini tekrarlayan kafesteki bir papağana benzetmişlerdir.¹⁵⁰

Mustain'den sonra Mutezz'e biat edildi.¹⁵¹ Her ne kadar Türklerin yardımıyla başa geçse de gerek babasının katilleri olmalarından gerek kendisini hapse atmalarından dolayı, Mutez aslında Türklerle düşmanlık besleyen birisiydi. Vasıf ve Boğa'ya istemese de mecburen Samarra'ya dönmelerine izin verdi ve Hilat giydirdi.¹⁵² Bu arada değişik hilelerle Vasıf ve Boğa öldürüldü. Fakat bunlara rağmen o da Türklerle hakimiyet kuramadı. Türkler maaşlarının verilmediğini bahane ederek sarayı basarak halifeyi hapse mahkum ettiler. Halife çeşitli eziyetler sonucu hilafetten çekilmek zorunda kalan halife birkaç gün sonra ölmüştür.¹⁵³ Onun döneminde Türkler aşırı bir hakimiyet kursalar da, gerek Meğaribe ordusunun isyanı gerek halkın Türklerle karşı harekete geçmeleri gibi olaylar Türk hakimiyetinin sonunun başlangıcını oluşturmaya başlamıştır.¹⁵⁴

Bundan sonra hilafete Muhtedi geçti. Mühtedi alternatif ordu girişimlerinde bulunarak Türk hakimiyetini kırmak istedi. Bir ara bunu fark eden Musa b. Boğa başkanlığındaki Türkler sarayı basarak Mühtediyi aşağılamak için Türkçe hitap ederek hakaretler ettiler ve başka bir saraya götürüp Türkler aleyhinde çalışmadığına dair yeminler ettirip söz aldılar.¹⁵⁵ Bu arada Halife iki ünlü Türk komutan Musa b. boğa ve Bayık beyle birleşerek Salih b. Vasıf öldürttü. Sonrada ikisini Musul'a sefere gönderdi. Ve aralarını bozup birbirine düşürmeye çalıştı. Hileyi fark edip geri dönen Bayık beyi bir hile ile öldürünce Bayık beyin kardeşi Togatyan başkanlığında ayaklanan Türklerle karşı, başka birliklerden oluşturulan Meğaribe birlikleri ve halktan topladığı birliklerle savunmaya geçse de birlikleri dağıldı. Sokaklarda elinde kılıç savaşırken yakalanıp yüzüne tükürüldü,

¹⁴⁹ Mesudi, IV, 166; İbnü'l-Esir, VII, 140; Suyuti, 358.

¹⁵⁰ Mesudi, IV, 142.

¹⁵¹ İbn Tağriberdi, II, 398.

¹⁵² İbnü'l-Esir, VII, 169.

¹⁵³ Taberi, V, 431. İbn Kesir, XI, 16; Ebi'l-Fida, I, 358; Yaf'i, 169.

¹⁵⁴ Mesudi, IV, 179.

¹⁵⁵ İbn Kesir, XI, 21.

tokatlandı ve öldürüldü.¹⁵⁶ İlk defa bir halife kendi ordusuna karşı elinde kılıç savaşmıştı.

Hilafete getirilen Mutemrit dönemi ise halifelerle Türkler arasındaki bir sükunet dönemi olarak zikredilebilir. İki taraf da olayların bu kadar tırmanmasından belki de rahatsız oldukları içindir ki bu dönemde pek kargaşaya rastlamıyoruz. Bundan dolayı Mutemrit yaklaşık 22 yıl kadar iktidarda kalmıştır. Bundan önceki halifelerin bir kısmı bir yıl bile hilafette kalamıyordu. Aynı zamanda Mutemrit'in dönemi Türk hakimiyetinin zayıfladığı hatta sona erdiği dönem denilebilir. Çünkü Mutemrit'le birlikte Samarra devri de sona ermiştir.

Türklerin Yönetimden Dışlanması

Mutasım döneminde sayıları on binleri bulan Türklerin Mütevekkil döneminde başlayan orduya alınmama siyaseti meyvesini vermiş ve Türklerin sayıları zaman geçtikçe gerilemeye başlamıştır. Buna dahili ve harici savaşlar ve isyanları bastırırken verilen kayıplarda eklenince geçen sürenin Türklerin aleyhine çalıştığı söylenebilir. Halifelerle Türkler arasındaki çarpışmalar iki tarafa da zarar vermiştir. İki tarafta da ölenler olmuştur. Mücadelelerde her ne kadar Türkler galip gibi görünüyorsa da bu mücadeleler sırasında Abbasi devletine katkılarda bulunan ünlü Türk komutanlardan Aşnas ve Boğa el-Kebir hariç hepsi katledilmiştir. Halifelerin ise kimisi öldürülmüş kimisi tahtlarını kaybetmişlerdir.

Halifelerle Türklerin mücadeleleri sırasında ilk başlarda sessiz kalan halk sonraları Türklerin hazineleri kullanmaları ve hazinenin bitmesi üzerine maaş karşılığı devlet arazilerini ikta olarak almaları¹⁵⁷ gibi aşırılıklarını benimsemeyerek halifelerin tarafında yerini almıştır. Buna Mütevekkil döneminde başlatılan alternatif ordu projelerinin sonraki halifelerce devam ettirilmesi de eklenirse Türklerin karşısında nasıl bir denge unsurunun kurulduğu kolaylıkla anlaşılabilir.

Samarra devrinin son yıllarında eyaletlerdeki isyanların yanında Saffariler ve yıllarca sürecek olan Zenc isyanları sırasında ordu hem iki cepheye savaşmış hem de ordunun çekirdeğini teşkil eden Türkler çok büyük kayıplar vermiştir. Özellikle uzun süren ve bataklıklarda mücadele şeklinde geçen Zenc isyanları Türk hakimiyetinin sonunu getirmiştir. Bunlara ilave olarak halifenin pasifliği yanında devletin bütün işlerini üstlenen kardeşi Muvaffak'ın otoriter, başarılı, azimli, savaş meydanlarında ki yılmaz cesareti

¹⁵⁶ İbnü'l-Esir, VII, 228; İbn Kesir, XI, 22.

¹⁵⁷ Mustafa Demirci, *Ikta, D.İ.A.* XXII, 46.

ve gerçek bir devlet adamlığı hakimiyeti de eklenince¹⁵⁸ merkezi idarenin güçlü yapısı bu dönemin yumuşak bir geçişle bitişini sağlamıştır. Samarra'nın da devlet dairelerinin boşaltılıp Bağdat'a taşınması ile de 8 halifenin yaşadığı ve hüküm sürdüğü yaklaşık yarım yüzyıldan fazla olan bu dönem sona ermiştir.¹⁵⁹

Sonuç Ve Değerlendirme

Orta Asya'dan sırf askeri amaçlarla Türklerin getirilmesi ve hakimiyetin onlara teslim edilmesi o dönem İslam Dünyasının en önemli olaylarından. İlk başta halifelere ait özel bir koruma ordusu oluşturmak amacıyla getirilen ve Arapça konuşan bir coğrafyada -imparatorluğu kuran Arap ve Fars unsurunun dışlanarak- Türklerin esas ordunun yerini alması, o çağın en önemli sosyal değişikliği olarak karşımıza çıkar. Fakat bu değişiklik beraberinde rejimin biraz daha askeri bir karakter taşınmasına sebep olmuştur. Artık bürokrasi hep bu askerlerden oluşturulmuştur. Köle olarak getirilip asker yapılan Türkler artık bundan sonraki tarihlerde Doğunun vazgeçilmez ögesi oldular. Türklersiz bir İslam alemi düşünülemez olmuştur. Bunun ilk başlangıcı Mutasım dönemidir. Fakat şunu da hemen belirtelim ki Mutasım'ın bu yeni millete özen göstermesi ve orduda ayrımcılık yapması Arapları düşmanlığa itmiştir. Halk ile bu ordu arasındaki problemlerden dolayı onlar için ayrı bir şehrin kurulmasına yol açmıştır.

Bu önemli değişimden sonra devlet Arap devleti özelliğinden sıyrılmıştı. Artık devlette Türk hakimiyetinin etkisi vardı. Abbasi Tarihinin bu bölümü Türklersiz düşünülemez olmuştur. Halife için özel ordu kurulurken, küçük yaşta getirilen bu insanlar Halifeyle ruhi bir ahenk içinde değillerdi. Zamanla halifeyi kale almayan bir yapıya bürünmüşlerdi. Ordu devlete karşı gelişen isyanları bastırmakla birlikte ülke içinde siyaset uygulayan bir yapıya dönüştü. Ordunun devletteki söz konusu bu hakimiyeti Mütevekkilin ölümüyle iyice ortaya çıktı. Bütün bu gelişmeler hilafet kurumunun etkinliğini azalttı.

Yıllardır yorulan yıpranan kuvvetlerin yerine taze, güçlü, askerliği bilen bir kuvvet olarak gelen Türkler, savaşçı özellikleri ve komutanlarına olan itaatleriyle temayüz etmişlerdi. Bunlardan kurulan ordu, devleti yıkılmaktan korumuş, isyanları bastırmış ve devlete isyan eden asilere hiç destek olmamışlardır. Bu ordu gerek Anadolu'da ki fetihlerde ve gerekse isyanların bastırılmasında büyük katkıları olan ve çöküntüye giden devleti korurken, bu işi devleti hakimiyeti altına alarak yapmıştır.

¹⁵⁸ Bkz. İbn Kesir, XI, 28.

¹⁵⁹ Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, 162.

Türklerin sayısının çoğalması ve her Türk'ün çocuğunun asker olması ile Türklerin sayıları 100 binlere ulaşmıştır. Sayının artmasına bağlı olarak ekonomik düzen de bozulmuştur. Öyle ki bütçenin yarısı orduya aktarılmıştır. Devletin mali kaynaklarının tükenmesi ve merkezi idarenin siyasi entrikalarla uğraşması sonucu başkent Bağdat'ın yakınında gerçekleşen Zenc isyanları bastırılmamış ve gelişmekte olan Karmati ve İsmaili hareketlerine de devletçe gereken müdahale yapılamamıştır.

Devletteki bu karışıklık yeni toprak parçalarının kopmasına sebep olmuştur. Karışıklıkların önüne geçilmesi için eyaletlere gönderilen Türk komutanlar da merkezi idareden ayrılarak, kendi devletlerini kurmuşlardır. İbn Sac Azerbaycan'da Saciler devletini, İbn. Tolun Mısır'da Toloniler devletini kurarak kendi başlarına buyruk olmuşlardır. Diğer taraftan bu komutanların, daha önce merkezi idareye gönderilen vergileri kesmeleriyle halifelik maddi yönden de zayıflamış ve etkinliğini kaybetmiştir.